

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
кандидат педагогічних наук, доцент

_____ Алла РЕВТЬ

« _____ » _____ 2026 р.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З
ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї

Спеціальність 231 Соціальна робота
галузі знань 23 Соціальна робота

Бакалаврська робота
на здобуття кваліфікації – «Бакалавр з соціальної роботи за
спеціалізацією
соціальна педагогіка»

Автор роботи Андрій КОХЕТ _____

підпис

Науковий керівник кандидат педагогічних
наук,

доцент Ігор ГРИНИК _____

підпис

Дрогобич, 2026

Анотація

Бакалаврська робота присвячена вивченню проблеми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю та особливостям соціально-педагогічної роботи з даною категорією сімей. Наше дослідження дозволяє стверджувати, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою в Україні.

Нами наголошується на тому, що роль сім'ї для дитини надзвичайно важлива. Батьки дають дітям життя, відповідають за догляд і виховання, беруть на себе фінансову відповідальність, мають юридичні повноваження, у тому числі на право прийняття важливих рішень від імені дітей. У нашій роботі проаналізовано роль соціального педагога щодо роботи з дітьми сиротами у прийомній сім'ї, охарактеризовано соціально-педагогічну корекцію відносин у прийомній сім'ї як важливу складову діяльності соціального педагога.

Abstract

This bachelor's thesis examines the issue of placing orphans and children deprived of parental care in foster families, as well as the specific aspects of social and educational work with this category of families. Our research supports the conclusion that family-based care is undoubtedly the preferred form of care in Ukraine.

We emphasize that the role of the family is extremely important for a child. Parents give life to children, are responsible for their care and upbringing, assume financial responsibility, and hold legal authority, including the right to make important decisions on behalf of the children. Our study analyzes the role of the social educator in working with orphaned children in foster families and describes the socio-pedagogical correction of relationships within the foster family as a crucial component of the social educator's work.

Зміст

Вступ.....	5
Розділ I. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми	7
1.1. Прийомна сім'я як соціальний інститут виховання дітей-сиріт.....	7
1.2. Психолого-педагогічні проблеми виховання дітей-сиріт у прийомних сім'ях.....	12
1.3. Педагогічна модель соціалізації дітей-сиріт в прийомній сім'ї.....	17
Розділ II. Соціально-педагогічні технології роботи з дітьми-сиротами у прийомних сім'ях.....	23
2.1. Технології здійснення соціального супроводу прийомних сімей.....	23
2.2. Соціально-педагогічна робота щодо адаптації дітей-сиріт в прийомних сім'ях	28
2.3. Практичні аспекти щодо формування ціннісних орієнтацій у батьків як умова адаптації дітей-сиріт у прийомній сім'ї.....	32
Висновки.....	36
Список використаної література.....	37
Додатки	

Вступ

Для повноцінного розвитку дитини, формування її особистості та поведінки необхідне відповідне оточення людьми, які здатні виховати її, оточити любов'ю та турботою. У сучасній літературі сформовано найбільш загальне поняття, яке говорить, що сім'я – це коло осіб, які пов'язані між собою особистими немайновими та майновими правами й обов'язками, що впливають із укладення шлюбу, спорідненості, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання. До ознак, що характеризують сімейні відносини належать: спільне проживання осіб, наявність взаємних прав та обов'язків, моральна та матеріальна підтримка членів сім'ї.

Проблемами сирітства та функціонування прийомної сім'ї займаються зарубіжні та вітчизняні вчені різних галузей наук, такі як Л. Артюшкіна, Г. Бевз, М. Васильєва, І. Грига, Л. Канішевська, О. Кізь, Є. Коваленко, Н. Комарова, І. Пеша, А. Прихожан, Т. Семигіна, В. Яковенко, які у своїх працях висвітлюють різні аспекти проблеми. У тому числі специфіку професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт, специфіка виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, особливості самоутвердження вихованців інтернатних закладів, формування їх образу «Я» та образу «Ми», тенденції та розвиток нових підходів до виховання у інтернатах та дитячих будинках в Україні.

Джон Боулбі (J. Bowlby), Майкл Раттер (M. Rutter), Естер Голдсміт (E. Goldsmith) вивчають проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт, визначають психолого-педагогічні особливості розвитку та соціалізації дітей-сиріт.

Зважаючи на актуальність проблеми виховання, соціалізації та розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування, визначення прийомної сім'ї як альтернативної, необхідність комплексного підходу до

соціальної роботи з даною категорією дітей, визначено тему нашої бакалаврської роботи: **«Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в прийомній сім'ї».**

Об'єкт дослідження – основні аспекти роботи соціального педагога з дітьми-сиротами у прийомній сім'ї.

Предмет дослідження – зміст, форми, моделі роботи соціального педагога з дітьми сиротами у прийомній сім'ї.

Мета дослідження – проаналізувати роль соціального педагога щодо роботи з дітьми сиротами у прийомній сім'ї, охарактеризувати соціально-педагогічну корекцію відносин у прийомній сім'ї як важливу складову діяльності соціального педагога. Відповідно до мети можемо виділити наступні завдання:

- на основі аналізу наукових джерел визначити сутність поняття «прийомна сім'я» та особливості її функціонування в Україні;
- проаналізувати здійснення оцінки потреб дитини та прийомної сім'ї як один із аспектів роботи соціального педагога;
- охарактеризувати моделі роботи соціального педагога щодо роботи з дітьми сиротами у прийомній сім'ї;
- проаналізувати форми соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми;
- охарактеризувати методикку здійснення соціального супроводу прийомних сімей;
- проаналізувати особливості адаптації дітей-сиріт в прийомних сім'ях та запропонувати програму соціально-педагогічної корекції відносин у прийомній сім'ї.

Теоретичне значення. Виконання поставлених завдань дасть можливість проаналізувати систему соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітей, позбавлених батьківського піклування, та

визначити переваги прийомної сім'ї як форми соціального захисту та альтернативи сімейному вихованню.

Практичне значення дослідження. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані соціальними педагогами та соціальними працівниками у роботі з прийомними сім'ями та прийомними дітьми.

Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми

1.1. Прийомна сім'я як соціальний інститут виховання дітей-сиріт

Соціальну роботу, як прикладну науку та навчальну дисципліну, можна вважати багатогалузевою, але попри таке «різноманіття напрямків», головним завданням соціальної роботи є вивчення суспільства та впровадження системи соціальної допомоги тим, хто опинився у складних життєвих ситуаціях. Ця система передбачає не тільки допомогу нужденному населенню, але й призначена для того, щоб надати можливість збагатити та відновити власні ресурси для вирішення суспільно значущих проблем. Соціальна робота сформувалася в результаті злиття інших фундаментальних наук і має багатовікову історію. Що стосується напрямків, то на сьогоднішній день актуальним є питання, пов'язане з поширенням такого явища, як соціальне сирітство. Сім'я ще з давніх часів – часів Київської Русі – мала велике значення. У суспільстві закріпилася думка про цілісність сім'ї, бо це є запорукою виховання дітей та формування морально здорового суспільства, з розвитком якого відбуваються зміни структури сім'ї та взаємовідносин між окремими її членами: малодітність, зменшення

ролі батька у вихованні дітей, трудова зайнятість жінок, матеріальні та житлові труднощі. Якщо проаналізувати всі етапи становлення інституту сім'ї, то стає зрозумілим, що вищезазначене є причиною змін у відносинах між жінкою та чоловіком. З цього можна зробити висновок, що проблема неефективного функціонування інституту сім'ї має довготривалий характер.

Сьогодні сучасне суспільство вступило на шлях змін у всіх сферах: економічній, політичній, соціальній. Першим, що зазнав негативного впливу, став інститут сім'ї. Саме ця нестабільність призводить до того, що наше сучасне суспільство стикається з таким явищем, як сирітство. Причин поширення соціального сирітства, на жаль, дуже багато. Їх можна розділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні причини породжуються в державі і тісно пов'язані з соціально-економічними факторами. До них можна віднести:

- економічну нестабільність;
- бідність;
- зростання злочинності;
- безробіття;
- житлові проблеми.

Усі ці та інші причини негативно впливають на «емоційний» стан сім'ї, формується відчуття напруги, що в подальшому призводить до виникнення проблем у вихованні дітей. На відміну від зовнішніх, внутрішні причини виникають безпосередньо в колі сім'ї, проте дуже часто буває так, що сімейні конфлікти були спричинені дією зовнішніх факторів [17].

Внутрішні чинники можна розділити на:

- відмову від новонароджених дітей;
- погані матеріальні та житлові умови;
- жорстоке ставлення до дітей;
- проблема алкоголізму, наркоманії.

Отже, зовнішні та внутрішні фактори впливають на морально-психологічний клімат сім'ї. Але крім вище розглянутого можна виділити:

- морально-етичні – асоціальна поведінка батьків, насильство тощо;
- психологічні – раннє материнство, конфліктність, неповна сім'я;
- медичні – батьки не можуть виконувати свої обов'язки через хворобу.

Кожна дитина, чиї батьки не виконують свої обов'язки, може потрапити до групи ризику. Соціальна робота з дітьми, які позбавлені батьківського піклування, є досить трудомісткою та складною. Діти-сироти – це діти, у яких померли або загинули батьки. Але сьогодні також можна виділити соціальних сиріт – це діти, батьки яких були позбавлені батьківських прав за рішенням суду, або ж діти при живих батьках, не позбавлених батьківських прав, але які потребують виховання [7]. На даний момент система опіки над дітьми-сиротами застаріла. Використовуючи міжнародний досвід, а також ідеї сучасного покоління, необхідно вдосконалювати цю систему.

Беззаперечним правом кожної дитини є право жити та виховуватися в сім'ї. Сім'я в усі часи постійно перебувала в центрі уваги передової суспільної думки, прогресивних політичних діячів та вчених, починаючи від античних філософів і закінчуючи сучасними реформаторами. Цей феномен є закономірним, оскільки сім'я є складною системою соціального функціонування людини, одним із основних інститутів суспільства, що надає йому стабільності та здатності поповнювати населення в кожному наступному поколінні. Криза соціально-економічної та у політичній сфері, швидкий перехід до ринкових відносин призвів до збільшення кількості розлучень, неповних сімей, зростання кількості бездомних та безпритульних дітей, соціального сирітства.

Найбільш прийнятною формою опіки є прийомна сім'я. Сім'я та стосунки між батьками й дітьми відіграють важливу роль у процесі соціалізації. До обов'язків батьків належать виховання, догляд за дитиною, а також фінансова та юридична відповідальність. Батьки, як рідні, так і прийомні, повинні дати дітям турботу і любов, передати досвід, поняття моральних цінностей, які допоможуть дитині відчувати себе повноцінним членом суспільства. Прийомну сім'ю можна назвати своєрідною «альтернативою», вона повинна виступати прикладом щасливого сімейного вогнища. Основна мета прийомних батьків — прищепити соціальні та побутові навички, впливати на процес соціалізації дитини. Дана форма опіки буде найбільш ефективною, оскільки дитячий будинок не може повністю підготувати дитину до дорослого самостійного життя. Діти живуть і виховуються суворо за встановленими правилами. Виходячи з інтернатів та дитячих будинків, вихованці через відсутність соціальних навичок та нездатність реагувати на негативний вплив з боку оточуючих починають вести асоціальний спосіб життя [2].

Що таке прийомна сім'я? По-перше, кількість дітей, яких можна взяти під опіку, становить від 1 до 4 осіб. По-друге, сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей:

- з особливими освітніми потребами;
- важко хворих;
- ВІЛ-інфікованих
- хімічно залежних дітей.

Спеціалізацію прийомної сім'ї визначає спеціальна комісія, яка займається питаннями сімейної опіки. Остаточне рішення комісія оголошує після того, як буде пройдено курс підготовки батьків, при цьому враховується і їхня думка. Умови, за яких особи не можуть стати прийомними батьками. Не можуть бути прийомними батьками особи:

- не пройшли курс підготовки кандидатів у прийомні батьки;

– визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;

– позбавлені батьківських прав;

– колишні опікуни (піклувальники, усиновителі), позбавлені відповідних прав за неналежне виконання покладених на них обов'язків;

– особи, які мають глибокі органічні ураження нервової системи; алкогольну та наркотичну залежність; хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психотичні розлади, у яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви; схильність до насильства);

– перебуває на обліку або на лікуванні в психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

– зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами; • страждає від хвороб, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я;

– засуджені за злочини проти життя й здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324 і 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів;

– є іноземцями, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;

– є особами без громадянства.

– зі середньомісячним сукупним доходом на кожного члена сім'ї (розрахованим за останні шість календарних місяців, що передували місяцю подання заяви про створення прийомної сім'ї), не меншим, ніж рівень прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму), встановлений законодавством [2].

Раніше було сказано, що існує кілька форм опіки. Другою ефективною формою виховання дітей-сиріт є дитячий будинок сімейного типу. Якщо прийомні батьки можуть брати на виховання до 4 дітей, то для дитячого будинку сімейного типу приймають від 5 до 10 дітей. Головне завдання — забезпечити повноцінне виховання, підготувати до самостійного життя, створити сприятливі умови для виховання, показати, якою має бути сім'я. Такий будинок створюється тільки за згодою подружжя, а також враховується думка самих дітей (з 10 років потрібна їхня згода) [6]. Основним напрямком сімейного життя є сфера батьківського обов'язку та любові. За її відсутності батьки не зможуть впливати на дітей. Щоб уникнути негативних наслідків, до обов'язків соціального працівника в процесі спілкування з прийомними сім'ями входить вивчення характеристик сім'ї, підготовка батьків до утримання дітей-сиріт або дітей, які втратили батьківське виховання, соціальний супровід, підготовка дітей для прийомної сім'ї.

Таким чином, Порядок створення прийомної сім'ї, визначений Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [12], «Положенням про прийомну сім'ю», дає підстави стверджувати, що прийомна сім'я як одна з форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, досі не була предметом спеціального наукового дослідження. Існуючі роботи вчених охоплюють питання соціального захисту, правової охорони та виховання дітей-сиріт у цілому на певних етапах історичного розвитку і тому лише частково зачіпають деякі аспекти генезису інституту прийомної сім'ї.

Викладене дозволяє визначити існуючу суперечність між необхідністю вдосконалення інституту прийомної сім'ї на основі соціологічного підходу, з одного боку, та недостатньою дослідженістю цієї форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, та її

сучасних соціально-педагогічних, психологічних, соціологічних та інших аспектів – з іншого.

Приймна сім'я як форма сімейного влаштування має низку переваг порівняно з передачею дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, до закладів до закладів інтернатного типу на повне державне забезпечення. Серед них – економічність, відкритість для контролю та допомоги фахівців, співпраця, сприятливі умови для фізичного, психоемоційного розвитку та соціалізації прийомних дітей.

1.2. Психолого-педагогічні проблеми виховання дітей-сиріт у прийомних сім'ях

Виховання дітей в інтернатних закладах не може повною мірою забезпечити задоволення основних потреб дитини та негативно позначається на психологічному, педагогічному та соціальному розвитку дітей. Про це свідчать такі показники, як: відставання у розвитку, несформованість побутових навичок, труднощі у спілкуванні з однолітками, брак конструктивних поведінкових установок.

На сьогоднішній день вирішення вищезазначених проблем полягає у розвитку таких форм влаштування дітей-сиріт, як приймна сім'я, опіка, піклування, усиновлення, де умови проживання максимально наближені до сімейних.

Одним із пріоритетних напрямків сучасної державної соціальної політики є зменшення чисельності покинутих дітей, що передбачає вирішення таких завдань: організація виявлення на ранніх етапах соціального неблагополуччя сімей з дітьми та комплексна робота з ними щодо запобігання розпаду сім'ї та позбавлення батьківських прав; удосконалення роботи з профілактики відмов від дітей при народженні;

введення заборони на позбавлення батьківських прав та вилучення дітей із сім'ї без попереднього проведення психолого-соціальної реабілітації, а також не виключаючи можливість заміни позбавлення батьківських прав обмеженням на певний проміжок часу, протягом якого буде здійснено роботу кваліфікованих кадрів із сім'єю; зменшення чисельності дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що проживають у державних установах (центри, притулки, дитячі будинки), шляхом розвитку інституту альтернативної сім'ї [25].

У зв'язку з загостренням проблеми сирітства, помітним зростанням кількості дітей-сиріт, зменшенням кількості усиновлень та зростанням кількості відмов від дітей, гостро постає питання про необхідність пошуку ефективних шляхів, способів та можливостей для надання дієвої допомоги дитині-сироті. Провідним напрямом діяльності стає передача дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у прийомні (альтернативні) сім'ї.

Розвиток інституту прийомної сім'ї є одним із шляхів надання соціально-психологічної підтримки дітям, позбавленим можливості жити та виховуватися в рідній сім'ї. Прийомна сім'я здатна забезпечити оптимальні можливості для формування психологічно здорової особистості дитини, поступово вводячи її в соціальні відносини, створюються передумови для вступу дитини в майбутнє самостійне життя. Поняття «альтернативна сім'я» не є юридичним терміном, воно застосовується для позначення різних типів сімейного влаштування дітей (опіка, піклування, прийомна сім'я, усиновлення).

Аналізуючи виховання дітей у прийомних сім'ях, ми виявили психологічні та педагогічні особливості й проблеми прийомних дітей, ступінь засвоєння моральних цінностей і норм, а також порушення в поведінці. Вчені зазначають, що розвиток дитини, яка втратила сім'ю, проходить важким шляхом. У дитини формуються такі риси особистості, як:

відчуженість від дорослих, негативізм, складнощі в самоствердженні у праці, невміння планувати свою діяльність, несамостійність, інфантилізм, байдуже ставлення до себе та своєї долі.

Сьогодні найефективнішим методом допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування, є прийомна сім'я, оскільки вона характеризується високою здатністю компенсувати наслідки депривації, економічністю, доступністю психологічного супроводу та залученням широких верств населення. При включенні дитини до прийомної сім'ї вона отримує можливість перейняти позитивний досвід сімейної взаємодії та згодом реалізувати його у власній сім'ї й стати ефективним батьком. Разом із тим можливий і негативний досвід перебування дитини в прийомній сім'ї. Психолого-педагогічна неграмотність та невміння прийомних батьків справлятися з труднощами у вихованні дітей, які пережили травму «сирітства», призводить до повернення дитини до державної установи та розірвання договору про прийомну сім'ю з органами опіки та піклування [11].

Проблеми, з якими стикаються діти в прийомній сім'ї, переконують у тому, що вихованці спеціалізованих закладів потребують підготовки до життя в прийомній сім'ї, яка включає: психолого-педагогічне вивчення дитини на початковому етапі роботи з нею, корекційно-розвивальну діяльність, спрямовану на компенсацію наслідків травматичного досвіду, пережитого дитиною, та створення позитивного образу сім'ї, а також морального благополуччя дитини. Поміщення дитини в прийомну сім'ю, як і будь-яка зміна умов життя, може призвести в період адаптації до регресу в її розвитку, а потім до виникнення чутливості до життя, що може стати причиною інтенсивного психічного та морального розвитку дитини [11, с. 116].

Однією з перешкод при створенні прийомної сім'ї є формування взаємної емоційної прихильності дітей та майбутніх батьків. У тих

випадках, коли йдеться про рідних дітей, емоційна близькість між ними формується природним і неусвідомленим шляхом. Якщо ж йдеться про прийомних дітей, то тут формування та розвиток відносин між дитиною та батьками є усвідомленим і складним процесом.

У таких умовах проблеми, пов'язані з необхідністю формування емоційної прихильності та подоланням раніше пережитих дитиною психічних травм, набувають першочергового значення. Формування у прийомної дитини любові та прихильності до нових батьків надзвичайно важливе і буває вкрай ускладненим [8]. Для дітей із несформованим почуттям прихильності до прийомних батьків характерна тенденція до прояву конфліктної поведінки в ситуаціях, пов'язаних із встановленням емоційної близькості, що травмує батьків так само, як і саму дитину, особливо в тих випадках, коли вони мають певні очікування щодо того, як дитина повинна поводитися. У цьому випадку у батьків виникає внутрішній конфлікт між очікуваннями та уявленнями про сімейні взаємини та реальною поведінкою дитини. Така ситуація ускладнює встановлення емоційного контакту між дитиною та прийомними батьками і може призвести до відторгнення дитини.

Також процес формування емоційного контакту між дитиною та батьками може ускладнюватися в таких сім'ях, для яких характерні симбіоз (надмірна залученість) або роз'єднаність. Потрапивши до прийомної сім'ї, дитина прагне задовольнити свою потребу в близькості з новими мамою та татом. Однак неможливість задоволення цієї потреби може стати причиною відчуття внутрішньої сегрегації у дитини. У сім'ях, схильних до встановлення симбіотичних відносин, члени сім'ї виявляються настільки пов'язаними між собою, що система може витіснити дитину. В інших сім'ях може спостерігатися інша дисфункція — роз'єднаність. Вона також негативно впливає на процес адаптації, оскільки члени сім'ї самі не можуть

налагодити емоційний контакт між собою і самі страждають від відчуття внутрішньої ізоляції [8].

Існують психологічні проблеми й у самого прийомного батька, наприклад, відсутність емоційного контакту з дитиною, перебільшення відповідальності за те, що відбувається з прийомною дитиною на тому чи іншому етапі життя; невміння прийомного батька сприймати дитину такою, якою вона є; високий рівень вимогливості батьків до прийомної дитини; яскраво виражена контролююча стратегія поведінки; відсутність співпраці між батьками та дитиною; нетерпимість і непримиренність батьків до помилок дитини.

Успішний розвиток і функціонування дитини в прийомній сім'ї безпосередньо залежить від якості психолого-педагогічної готовності майбутніх батьків до виховання дитини в умовах прийомної сім'ї [11].

Разом з тим виявляються недоліки в роботі, спрямованій на підготовку батьків до виховання прийомної дитини: недостатнє первинне обстеження кандидатів у прийомні батьки; недостатній анамнестичний збір даних про дитину; низький рівень психолого-педагогічної підготовки кандидатів у прийомні батьки; супровід прийомної сім'ї відбувається не на всіх етапах розвитку; відсутність стійкої взаємодії з психологами, вихователями та соціальними працівниками з державних закладів опіки.

На гармонійне виховання дитини в умовах прийомної сім'ї впливають усі аспекти, визначені вченими. Особистість дитини та її особливості, її психологічні якості й соціальний досвід необхідно враховувати під час підбору для неї прийомних батьків. Особистість прийомного батька є не менш важливим фактором для проведення роботи з його підготовки як кандидата в прийомні батьки, його бажання безумовно прийняти дитину, зрозуміти ситуацію, в якій перебував або все ще перебуває малюк, примирення з особливостями дитини, ступінь засвоєння та прийняття прийомним батьком програми, за якою відбувається підготовка [2, с. 27].

Важливим фактором є стосунки прийомних батьків і дитини, які формують сприятливе психологічне середовище в сім'ї. Внутрішньосімейні взаємини також потребують психологічного та педагогічного супроводу на всіх етапах розвитку дитини та прийомної сім'ї. Адже невміння прийомних батьків спілкуватися зі своєю дитиною, розуміти дитину та сприймати її такою, якою вона є, призводить до повернення дитини до державної установи, що накладає ще більший відбиток на психологічний стан дитини на все подальше життя. Тому дуже важливо знизити відсоток повернення дітей та розірвання договорів з прийомними батьками, а для цього необхідно вдосконалити процес психолого-педагогічної підготовки кандидатів у прийомні батьки як фундамент зміцнення та розвитку інституту прийомної сім'ї.

1.3. Педагогічна модель соціалізації дітей-сиріт в прийомній сім'ї

Проблема сирітства в Україні за час її незалежності поставала перед нашим суспільством і державою у всій своїй гостроті. Залежно від наявних соціально-економічних, політичних і педагогічних ресурсів вона вирішувалася різними шляхами: у виховних закладах сирітського типу, у формі опіки (піклування), усиновлення, у дитячих будинках сімейного типу, у прийомних сім'ях. Переваги та недоліки зазначених форм виховання сиріт безперервно вивчалися та аналізувалися.

Таким чином, науково доведено, що сім'я є незамінним інститутом соціалізації дитини, який дає їй змогу опанувати основні соціальні ролі.

Пріоритетною формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, безперечно, є усиновлення дитини. Воно є індивідуальною формою сімейного виховання і має безстроковий характер. На жаль, не всі діти, які цього потребують, можуть бути

усиновлені. Практика показує, що більше шансів на усиновлення мають здорові діти раннього віку.

Прийомна сім'я є самостійною формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Оскільки відносини між прийомними батьками та прийомними дітьми будуються на підставі договору, закінчення терміну дії договору або досягнення дитиною повноліття припиняють дію договору. Однак припинення правових відносин між прийомними батьками та прийомною дитиною не означає, що припиняються фактичні зв'язки між ними. Практика показує, що ці зв'язки зберігаються [15].

Аналіз наукової педагогічної літератури показав, що питанням соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї в педагогічній літературі, особливо вітчизняній, не приділяється належної уваги.

Це свідчить про те, що процес соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї значною мірою гальмується наявністю суперечності між потребою педагогічної практики у науково обґрунтованій педагогічній моделі соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї та недостатньою теоретичною розробленістю умов її створення та реалізації. Для його подолання необхідно розробити та обґрунтувати зміст і структуру педагогічної моделі ефективної соціалізації дитини в прийомній сім'ї.

У своєму дослідженні ми спираємося на концепції Ковальчук О.В., Червенко О.О. [16]. у яких соціалізація розглядається як становлення особистості, як процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, що дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві. Проведений нами аналіз цих концепцій показує, що соціалізація має три складові та відображає три паралельні процеси:

1) процес пристосування (адаптації) людини як біологічної істоти до життя в суспільстві (засвоєння соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого вона належить, включення в соціальну практику).

2) процес формування особистості – розвиток і самозміна людини в процесі освоєння та відтворення культури, що відбувається на всіх вікових етапах.

3) процес автономізації людини в суспільстві (відокремлення) – це процес і результат становлення людської індивідуальності.

Результат соціалізації особистості дитини можна розглядати як складний багаторівневий об'єкт:

Перший рівень – низький: слабе володіння знаннями міжособистісної взаємодії, неусвідомлений підхід до побудови відносин з однолітками та дорослими, критичність щодо соціальних явищ, невміння встановлювати відносини, заявляти про стійкість своїх позицій у середовищі однолітків, відсутність оцінки взаємовідносин у спільній діяльності з позицій соціальних норм.

Другий рівень – середній: прояв пізнавальної активності дитини щодо знань про соціальні відносини, вибірковий підхід до регулювання відносин на основі засвоєних соціальних норм, уміння орієнтуватися в ситуаціях, встановлювати свої позиції, погляди, оцінювати власні та спільні дії.

Третій рівень – високий: яскраво виражене прагнення до знання соціальних норм та відносин, дотримання засвоєних норм у спілкуванні з однолітками та дорослими, вміння регулювати відносини, самостверджуватися в середовищі однолітків, взаємодіяти з іншими людьми відповідно до конкретної комунікативної ситуації, оцінювати свої дії, коригувати поведінку, володіють високим рівнем саморегуляції в умовах спілкування та спільної діяльності.

Особливу складність у соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї становить засвоєння соціальної ролі члена сім'ї. Стосунки турботи,

співпраці, підтримки та взаємної відповідальності мають ставати основними та забезпечувати формування соціальності дитини в цій установі [24]. З цього випливає, що для соціалізації дітей-сиріт необхідно забезпечити їхню включеність:

1. У реальні соціальні відносини, тобто виникнення у них особистісного стану стосовно діяльності, що несе в собі об'єктивний і суб'єктивний компоненти. Об'єктивним компонентом є власне діяльність особистості, суб'єктивним — ставлення особистості до даної діяльності.

2. У процесі соціальної взаємодії надати дитині можливість повніше розкрити себе у відносинах з оточенням.

Оскільки соціально значущі відносини сім'ї з навколишнім соціокультурним простором вибудовуються в континуумі основних середовищних ніш, діяльність сім'ї у конструюванні процесу соціалізації дітей має розвиватися в таких напрямках:

- у системі відносин, що вибудовуються сім'єю та суспільством навколо проблем збереження соціокультурної спадщини цієї сім'ї; міжособистісний та міжкультурний діалог сприяє в цьому випадку формуванню етнокультурної ідентичності;

- у системі взаємодії сім'ї та суспільства щодо проблем збереження традицій сімейного середовища у трудовій діяльності – формування професійної ідентичності;

- у відносинах, що організовуються між сім'єю, суспільством, державними та муніципальними установами, господарськими

підприємствами з метою залучення дітей до значущих у сім'ї видів трудової, професійної діяльності – формування соціальної ідентичності;

- у відносинах, спрямованих на формування особистісної ідентичності, становлення особистості, здатної самостійно й адекватно оцінювати себе, події свого минулого, теперішнього та майбутнього життя,

планувати подальші етапи саморозвитку, відповідально приймати життєво важливі рішення.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що для ефективної соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї необхідно реалізувати такий комплекс організаційно-педагогічних умов:

- розробити індивідуальну програму соціалізації з урахуванням особливостей дитини, проблем, що виникли в неї, та педагогічних ресурсів сім'ї;

- послідовно формувати вторинну прив'язаність дитини до прийомних батьків та розвивати її пізнавальну активність шляхом залучення до ігрових та трудових внутрішньосімейних відносин;

- безперервно, цілеспрямовано та системно вдосконалювати професійну компетентність прийомних батьків;

- підготувати дидактичний комплекс для фахівців служб супроводу дитини та прийомних батьків, що дозволяє оперативно відстежувати динаміку процесу соціалізації та вносити в нього необхідні корективи.

Виявлені організаційно-педагогічні умови, з урахуванням мети та принципів індивідуального розвитку дитини (особистісно-орієнтованого та діяльнісного), нами покладені в основу педагогічної моделі соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї.

Індивідуальна програма соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї — це документ, що відображає: наявність проблем у соціалізації дитини, аналіз педагогічних ресурсів прийомної сім'ї (обізнаність батьків щодо методів виховання дітей-сиріт, їхнє практичне застосування, емоційне забарвлення внутрішньосімейних взаємин, суб'єктно-суб'єктні взаємодії; інтелектуальні ресурси сім'ї (рівень освіти членів сім'ї, інтелектуальне середовище, наявність домашньої бібліотеки тощо); матеріальні ресурси сім'ї (рівень доходу, наявність власної житлової площі, можливість надання дитині її індивідуального місця для гри та навчальної діяльності, комп'ютер,

можливість культурного дозвілля тощо); вивчення рівня соціалізації дитини) [34].

Однією з необхідних умов для успішної соціалізації дітей-сиріт у прийомній сім'ї є формування вторинної прив'язаності у дитини до її нових прийомних батьків.

Прив'язаність — це перше соціальне ставлення до світу, яке має вирішальний вплив на те, як людина надалі ставитиметься до оточуючих людей, відчуватиме довіру до світу, сприйматиме його як безпечне місце, придатне для життя. На практиці формування прихильності полягає в наступному: опора на позитивні якості дитини (виявлення індивідуальних особливостей дитини відповідно до її віку, темпераменту та фізичного розвитку); проведення сімейних свят, бесіда з дітьми на тему історії сім'ї, причому як її рідної, так і прийомної. Дитина повинна сама зрозуміти і визначитися, як їй ставитися до минулого життя. А прийомні батьки повинні тактовно допомогти їй у цьому. Необхідним етапом формування прихильності є залучення дитини до сімейних традицій (сімейні свята, спільні виїзди на природу тощо).

Наступна умова, яку необхідно було реалізувати для успішної соціалізації дітей, – це забезпечення розвитку пізнавальної діяльності, що включало в себе: виконання внутрішньосімейних обов'язків з урахуванням віку дитини, розвиток ігрових та трудових навичок.

Успішна реалізація сукупності організаційних педагогічних умов значною мірою залежить від професійної компетентності прийомних батьків. Істотну увагу в нашій роботі ми приділяли навчанню батьків умінням розпізнавати симптоми порушення психологічного здоров'я дитини, симптоми змін, що виникають, психологічного дискомфорту в сім'ї, умінням адекватно й грамотно реагувати на ці зміни тощо.

Все вищесказане дозволяє стверджувати, що педагогічна модель соціалізації дітей-сиріт в прийомній сім'ї сприяє вирішенню основного

завдання соціалізації дітей цього віку — формуванню стійкої мотивації до позитивної життєдіяльності.

Розділ II. Практичні аспекти роботи соціального педагога з прийомною сім'єю

2.1. Технологія соціального супроводу в практиці соціальної роботи з прийомною сім'єю

Сім'я є найбільш сприятливим середовищем для виховання та розвитку здорової особистості, в якому дитина навчається навичкам спілкування, вміння контролювати себе та поважати оточуючих. На сьогоднішній день існує проблема дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, які є певною групою ризику через відсутність здатності до адаптації в сучасному суспільстві. Завдання держави та фахівців соціальної роботи полягає в наданні допомоги у влаштуванні цих дітей у сім'ї, які, у свою чергу, підтримуватимуть та спрямовуватимуть дитину в її розвитку. Дійсно, якщо немає можливості зберегти для дитини рідну сім'ю, необхідна система альтернативних сімей, у яких діти, що залишилися без піклування батьків, зможуть увібрати в себе всі її культурні цінності, сімейні традиції, щоб, ставши дорослими, створити власні сім'ї за образом і подобою своєї альтернативної сім'ї.

Соціальний супровід — це цілеспрямована діяльність соціального працівника (або групи працівників) щодо створення необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї та розвитку дитини. Ця процедура складається з зустрічей соціального працівника з батьками у певній послідовності, під час яких він вивчає умови виховання та надає допомогу у вирішенні питань, що стосуються виховання [29].

Основні завдання соціального супроводу:

1) ефективного використання доступних ресурсів для швидкої адаптації прийомних батьків та прийомної дитини;

2) допомога у вирішенні всіх питань, що виникають у процесі виховання;

3) встановлення партнерських взаємин між соціальною службою та прийомною сім'єю.

Прийомна сім'я виконує такі ж функції, як і біологічна: виховна, комунікативна, економічна, юридична тощо. Головна особливість – це збереження цілісності. Процес адаптації досить важкий і тривалий, особливо перші 2 роки, за цей період часто виникають конфлікти. І обов'язковою умовою соціального супроводу є підготовка прийомних батьків. Важливим фактором є моральна та емоційна підготовленість самих подружжя, вони повинні підходити до цього питання усвідомлено. Величезну роль відіграють соціальні служби. При підготовці прийомних батьків найкраще використовувати такі методи, як:

- тренінги;
- секційні заняття;
- групові/індивідуальні обговорення з питань виховання.

Перед тим, як подружжя вирішить стати прийомними батьками вони проходять спеціальні тренінги, на яких вирішується, чи готові вони до цього чи ні. Основними завданнями тренінгу є:

1) Надання інформації щодо правових засад функціонування прийомної сім'ї;

2) Ознайомлення кандидатів зі специфікою роботи прийомних батьків;

3) Орієнтація майбутніх прийомних батьків на вирішення проблем в інтересах дитини;

4) Формування «команди» прийомних батьків і соціальних працівників, визначення основних шляхів подальшої співпраці [26, с.76].

Кандидати мають повне право змінити своє рішення, і, як показує практика, «негативне вважається позитивним». Відмовившись від своїх намірів, сім'я тверезо оцінює власні можливості, що дозволяє в подальшому уникнути негативних наслідків, наприклад, повернення дитини назад до дитячого будинку. Пройшовши ці курси, сім'я повністю підготовлена до того, щоб виховати прийомних дітей. Ефективне батьківство включає в себе ряд особливостей: характер людини, бажання, бажано досвід виховання власних дітей, вміння вирішувати конфлікти тощо. Тому можна скласти соціальний портрет прийомної сім'ї:

1. Взаємовідносини між батьками та дітьми:

- досвід виховання рідних дітей;
- методи заохочення та покарання;
- стосунки між батьками та дітьми;

2. Особистісні характеристики батьків:

- відкритість;
- емоційна стійкість;
- самоконтроль;
- терпимість;
- низький рівень агресивності.

Досягти успіху можна в тому випадку, якщо обоє з подружжя розуміють, яку відповідальність вони беруть на себе, і мають чітке уявлення про те, що таке прийомна сім'я.

Основна діяльність полягає у наданні реабілітаційної допомоги у вирішенні актуальних соціальних, психологічних, побутових, медичних, соціальних та інших проблем сім'ї; залученні батьків та дорослих членів сім'ї до діяльності з освоєння (відновлення) навичок самостійного подолання труднощів; мотивації їх до активної участі у запланованих

заходах. Результатом є відновлення здатності сім'ї самостійно адаптуватися до мінливих умов середовища.

Технологія соціального супроводу реалізується у 5 етапів. На першому етапі відбувається знайомство з сім'єю; на другому етапі здійснюється діагностика сімейних ресурсів, труднощів та особливостей адаптації дітей у сім'ї, узгодження порядку взаємодії з сім'єю в рамках послуги та призначення відповідального фахівця – психолога або соціального педагога для супроводу сім'ї.

Другий етап — організація діяльності з супроводу сім'ї протягом першого року після прийняття дитини (дітей) до сім'ї — спрямований на мінімізацію труднощів адаптації прийомної сім'ї, нормалізацію сімейних взаємин та допомогу в подоланні кризових ситуацій, підвищення батьківської компетентності у питаннях виховання дітей.

Протягом усього періоду надання послуги не рідше 1 разу на півроку проводиться моніторинг стану розвитку прийомної дитини та динаміки адаптації сім'ї. За підсумками моніторингу здійснюється коригування плану супроводу сім'ї.

Четвертий етап передбачає супровід сім'ї протягом другого року перебування дитини в прийомній сім'ї та циклічно повторюється на третій рік.

Заходи цього етапу спрямовані на профілактику кризових ситуацій, пов'язаних із перебуванням дитини в прийомній сім'ї, надання своєчасної підтримки у разі потреби та на прохання сім'ї.

П'ятий етап передбачає заходи щодо завершення супроводу сім'ї [23].

Досвід роботи з альтернативними сім'ями показує, що супровід таких сімей має починатися задовго до переїзду дитини до нової прийомної сім'ї. Результати досліджень адаптації дитини в замісній сім'ї показали, що співробітникам органів опіки та піклування або уповноваженої служби супроводу необхідно починати супровід альтернативної сім'ї ще на

підготовчому етапі, коли ще не відбулося знайомство дитини з майбутніми прийомними батьками [24].

Підбиваючи підсумки цієї роботи, слід зазначити, що життєвий цикл прийомних сімей ускладнюється адаптацією дитини до нових умов, налагодженням контакту між членами нової сім'ї та педагогічними труднощами виховання. Проблема влаштування в сім'ю

Проблема дітей, які залишилися без батьківського піклування, існувала протягом багатьох років, і лише вдосконалення законодавства та сімейної політики в сучасній Україні дозволило зробити значні кроки у вирішенні цього питання.

Розвиток інституту професійної замісної сім'ї зазнав численних труднощів, але на даний час вирішення проблеми інтеграції дітей-сиріт у суспільство є для України найбільш прийнятним. На сьогоднішній день прийомна сім'я є важливим і значущим елементом суспільних відносин, яка виконує основні функції та виступає в ролі повноцінного соціального інституту для дітей, які залишилися без піклування батьків.

Очевидно, що до прийняття дитини в прийомну сім'ю необхідно готуватися, батьків потрібно навчати вмінням та навичкам щодо налагодження контактів із прийомними дітьми, консультувати щодо змісту, форм і методів їхнього виховання, а також щодо способів організації їхнього повсякденного життя на різних вікових етапах. Важливу роль відіграє спеціальна служба соціально-педагогічного супроводу в наступні роки. Такі сім'ї стикаються з матеріальними, побутовими, педагогічними труднощами, подолати які допомагає відповідна підготовка та підтримка фахівців у цьому питанні.

Таким чином, робота, яку проводить фахівець соціальної сфери з батьками та дитиною до її прийняття в сім'ю, дає позитивні результати. За допомогою фахівців соціальної роботи та психологів новоствореній сім'ї вдається налагодити дитячо-батьківські стосунки, сформувати сприятливу

психологічну атмосферу, мінімізувати виникнення конфліктних ситуацій та організувати своє дозвілля.

Усе вищесказане дозволяє зробити висновок про грамотну та раціональну організацію роботи фахівців соціальної сфери з прийомними сім'ями та дітьми-сиротами і дітьми, які залишилися без піклування батьків, про високу кваліфікацію співробітників та про великі перспективи розвитку цього напрямку соціальної роботи.

2.2. Соціально-педагогічна робота щодо адаптації дітей-сиріт в прийомних сім'ях

Проблема виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, є актуальною, особливо в наш час. Адже сьогодні кількість дітей-сиріт зростає. Більшість прийомних батьків стикаються з різними труднощами. Це відбувається через те, що батьки не готові до серйозних змін та додаткових труднощів.

Сім'я — це динамічна система, в якій відбуваються постійні зміни. Так, із появою в сім'ї прийомної дитини починається трансформація сімейних стосунків. Ці зміни стосуються як звичного розпорядку життя дорослих членів сім'ї, необхідності освоєння ними нових соціальних ролей, вирішення нових складних завдань, так і зміни акцентів у взаєминах подружжя, що може мати серйозні наслідки.

Проблема виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, є актуальною, особливо в наші дні.

Адаптація є одним із основних етапів входження дитини до прийомної сім'ї. Адже якщо нові міжособистісні сімейні стосунки будуть добре сформовані, то й розвиток дитячої особистості відбуватиметься правильно. Взагалі адаптацію в прийомній сім'ї можна також назвати процесом звикання або пристосування до нової сім'ї, який супроводжується

створенням нових взаємовідносин, внаслідок чого створюються умови для життєдіяльності дитини та розвитку сімейних відносин [24]. А ось повноцінна адаптація відбудеться в тому випадку, якщо відбудеться двосторонній процес зміни, а саме зміна прийомної дитини та замісної сім'ї.

Що стосується процесу адаптації людини, то тут вчені виділяють три рівні: фізіологічний, психологічний і соціальний. Вони тісно пов'язані між собою і виступають у ролі інтегральної характеристики функціонального стану організму. Також виділяють підрівні, які залежать від мети дослідження: біохімічний, психофізіологічний, соціально-психологічний; отже, розрізняють і такі типи адаптації: психофізіологічна, соціально-психологічна та інші [11, с. 109]. Наприклад, у новій сім'ї прийомна дитина повинна звикнути як до нових батьків, так і до нового способу життя, а може навіть і до нової культури. Мається на увазі, що якщо дитина потрапила в іноземну сім'ю, то це може призвести до культурного шоку. Іншими словами, у дитини, яка потрапила в прийомну сім'ю, відбувається перебудова функціональних і адаптивних систем на усіх рівнях.

Можна виділити такі періоди соціально-психологічної адаптації: початковий період адаптації, період регресії, період прогресу. Їхня тривалість може становити як кілька тижнів, так і кілька місяців або років.

Г. Науменко, О. Емішянц, І. Пєша [24; 11; 27] виявили низку важливих моментів на кожному етапі адаптації: наприклад, зміна соціальних ролей при появі нового члена сім'ї, міф про виникнення миттєвої прихильності прийомних дітей і батьків (феномен «відсутність прихильності»), попередження у прийомних батьків почуття неповноцінності та провини за проблеми, що виникають, перекладання провини на дитину та ін. Коли з'являється прийомна дитина, у родині може виникнути емоційне напруження. Адже дитина, образившись на своїх рідних батьків, переносить весь гнів на прийомних батьків, внаслідок чого прийомні батьки відчувають себе винними та розчарованими. Звісно, згодом прийомна дитина почне

сприймати норми та стиль поведінки певної родини. Але також і сім'я повинна підлаштовуватися до особливостей дитини, зазнаючи певних змін.

Істотний вплив на адаптацію дитини в прийомній сім'ї мають зовнішні фактори, до таких можна віднести ті випадки, коли суспільство дуже сильно загострює увагу на таких сім'ях, тим самим виділяючи їх.

Також на адаптацію впливають зневажливе ставлення людей до процесу усиновлення та опіки над дитиною, звинувачення прийомних батьків у корисливості, висока чутливість прийомних сімей до проблем взаємовідносин із суспільством, погані стосунки батьків із рідними дітьми.

Часто прийомна дитина в замісній сім'ї не може прийняти на себе роль біологічної, тому їй складно адаптуватися до нової сім'ї. Це може проявлятися у відсутності статусу в новій сім'ї, проблемах лояльності до прийомних і біологічних батьків, почутті приниженості. Тому в сім'ї і виникає криза, яку переживають усі члени прийомної сім'ї на початкових етапах спільного життя.

Діти-відмовники намагаються відстояти власну ідентичність, потрапляючи до прийомної сім'ї. На жаль, вони просто нічого не знають про своє минуле та про причини сирітства. При цьому найважливішою умовою формування ідентичності дитини є наявність турботливого дорослого та формування прихильності у дитини. У таких випадках у дітей спостерігається високий темп розвитку вже в перші місяці життя в новій родині, поліпшення мовлення, зміцнення та розвиток міжособистісних стосунків. А також у дітей з'являється почуття впевненості, розширюється кругозір. За результатами дослідження вже до підліткового віку розвиток прийомних дітей, адаптація яких у замісних сім'ях пройшла успішно, нічим не відрізняється від розвитку дітей у рідних сім'ях [28].

Слід зазначити, що успішність адаптації дитини в прийомній сім'ї залежить від віку членів цієї сім'ї, а саме, «солідний» вік можна віднести до групи ризику, що впливає на адаптацію. Також, якщо сім'я вже тривалий час

не має своїх дітей, або ж батькам не доносять інформацію про психологічні особливості дитини, то у батьків може виникнути неадекватне уявлення про ті труднощі, з якими вони зіткнуться при вихованні прийомних дітей. Все це може негативно позначитися на розвитку особистості прийомної дитини.

Таким чином, адаптація дитини в прийомній сім'ї є двостороннім процесом, у якому і батьки, і дитина мають вирішити завдання, пов'язані зі зміною складу та функціонально-рольової структури сім'ї. Під адаптацією дитини до нової сім'ї слід розуміти включення дитини в сімейну систему, прийняття нею визначеної ролі, норм і правил, формування прихильності до батьків та налагодження ефективних форм спілкування та співпраці. Період адаптації дитини є найважливішим етапом у становленні замісної сім'ї. А прийомна сім'я, у свою чергу, є малою психосоціальною групою, яка має допомогти державі у відновленні «базової довіри до світу» у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, та їхній адаптації в соціумі. Тому така сім'я має особливе значення в соціально-психологічній реабілітації дітей.

2.3. Практичні аспекти щодо формування ціннісних орієнтацій у батьків як умова адаптації дітей-сиріт у прийомній сім'ї

Соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні, спричинили низку змін, які проявилися у пошуку нових ціннісних орієнтирів та моделей сімейних стосунків. Держава зобов'язана забезпечувати соціальний захист дитини, позбавленої сімейного оточення, пропонуючи їй альтернативні варіанти вибору форми сімейної опіки. Пріоритетною формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, безперечно, є прийомна сім'я.

Прийомна сім'я виступає як унікальний інститут соціалізації, її неможливо замінити іншою соціальною групою. Тут відбувається перший адаптаційний період соціального життя прийомної дитини, у процесі якого вона засвоює ціннісні орієнтири. Інтегруючим фактором для прийомної сім'ї є ціннісні орієнтації батьків, які є потужним механізмом соціальної адаптації дітей-сиріт, визначають динаміку розвитку прийомної сім'ї, перспективу її розвитку, шляхи виховання дітей. Згідно з дослідженнями вітчизняних учених, моральні цінності об'єднують людей у сім'ю та створюють перспективу її розвитку. Особливо це важливо для прийомної сім'ї, оскільки вона є результатом об'єднання базової сім'ї та дитини-сироти в нову психологічну систему [8, с. 105].

Особистісні цінності – це стійкі мотиваційні утворення або джерела мотивації. Стабільна структура ціннісних орієнтацій визначає такі якості особистості, як активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні цілей тощо.

Ціннісні орієнтації прийомних батьків, на думку авторів, забезпечують стійкість особистості, визначеність і послідовність поведінки, сталість взаємовідносин батьків із соціальним світом та дітьми. Структура ціннісних орієнтацій прийомних батьків включає такі компоненти: когнітивний – це пріоритетність моральних цілей батьків щодо прийомних дітей; емоційний – переживання, почуття прийомних батьків щодо дітей, показник значущості моральних цінностей для прийомної сім'ї; поведінковий – реалізація моральних цінностей.

Разом з тим складові ціннісних орієнтацій інтегративно взаємопов'язані між собою, впливаючи одна на одну. Досліджуючи соціально-психологічні детермінанти успішного батьківства, виділяємо такі особистісні характеристики: відкритість, гнучкість установок, терпимість, відвертість, емоційна стабільність та знижена агресивність [8].

Основні цінності успішних прийомних батьків – це моральність і широкий кругозір. Таким чином, у прийомних батьків виявлено тенденцію до постійного розвитку своїх можливостей, гуманістичну спрямованість у взаємодії з дітьми. Успішні батьки прагнули взяти на себе відповідальність за долю прийомних дітей, застосовувати конструктивні способи подолання проблемних ситуацій, переживати справжній момент життя у всій повноті.

Загалом для успішних прийомних батьків характерні конструктивні аспекти мотивації усиновлення, що визначаються їхніми ціннісними орієнтаціями. Відзначено потребу реалізації себе в якості батьків, бажання підготувати дитину до життя, при цьому враховуються її особистісні особливості, індивідуальність. Прийомні батьки сприймають дитину-сироту такою, якою вона є, незважаючи на минуле, не порівнюючи її з іншими дітьми.

Одним із найпоширеніших мотивів усиновлення успішних прийомних батьків є бажання мати велику та дружну сім'ю. Ця мотивація має позитивний характер, оскільки рівень особистісної зрілості, досвід виховання власних дітей та толерантність дозволяють уникнути багатьох помилок і невиправдано високих очікувань щодо прийомних дітей. До числа конструктивних мотивів усиновлення можна віднести бажання батьків компенсувати власний невдалий дитячий досвід за допомогою щасливого дитинства дитини-сироти. Усиновлення пов'язувалося з бажанням допомогти дитині бути щасливою, любити її та піклуватися про неї, встановити гармонію в сім'ї.

Ціннісні орієнтації виконують функції регулювання поведінки та визначення її мети, а також поєднують в єдине ціле особистість і соціальне середовище. Логіка відносин між цінностями складається із зв'язків між мотивами поведінки. Таким чином, конфлікт або гармонія між цінностями визначають стратегію поведінки прийомних батьків.

Вважаємо, що при вивченні ціннісних складових соціально-психологічної взаємодії дорослих з дітьми необхідно досліджувати спрямованість особистості, яка проявляється в їхніх ціннісних орієнтаціях.

Дорослі з позитивним ставленням до дітей орієнтовані на етичні цінності, цінності спілкування та цінності прийняття інших людей.

Основним профілем поведінки успішних прийомних батьків є толерантне, розуміюче ставлення до дітей, що дозволяє приймати їх такими, якими вони є. Подоланню дратівливості сприяли терпимість, любов до дітей, орієнтовані не на саму дію дитини, а на її причину. Любов до прийомної дитини сприяє посиленню її особистісного, її здатності самовизначатися, виробляти самостійне ставлення до різних сторін дійсності. Таким чином, розвиток ціннісних орієнтацій у кандидатів на роль прийомних батьків, так само як і у потенційних прийомних батьків, корелює з мотивацією до усиновлення, забезпечує можливість ефективної корекції психологічних та особистісних порушень у дітей-сиріт, створює умови для їхньої успішної адаптації в прийомній сім'ї та суспільстві.

Висновки

Багатогранність прийомної сім'ї, різноманіття складних питань виховання, які вона вирішує, специфіка процесів взаємодії батьків і дітей, зміна соціально-економічної ситуації, в якій існує прийомна сім'я, залишаються чинниками, що впливають на характер розвитку цього соціального інституту, що зумовлює інтерес до багатьох його проблем.

Запорукою повноцінної соціалізації дітей у прийомній сім'ї є створення умов, що забезпечують повноцінну соціалізацію, тривалі стосунки дитини з прийомними батьками аж до досягнення нею повноліття. Водночас труднощі адаптації сім'ї до нових обставин життя, недостатня готовність до взаємного прийняття можуть підштовхнути прийомних батьків до повернення дитини в інтернатний заклад.

На всіх етапах функціонування прийомної сім'ї (починаючи з підготовки кандидатів у прийомні батьки) важливо приділяти велику увагу питанням якості дитячо-батьківських стосунків, засобам, що дозволяють встановити емоційну прихильність між вихователями та їхніми вихованцями, зокрема, розширенню репертуару способів вираження позитивного ставлення до дітей, прояву емоційного тепла. Крім того, необхідно донести до батьків серйозність проблеми психологічної підготовки свого найближчого оточення до прийому дітей-сиріт. Далі, важливо опрацьовувати з прийомними батьками необхідність збереження кровних зв'язків їхніх вихованців, встановлення помірних обмежень і заборон для прийомних дітей, визначення для вихованців посиленого кола обов'язків, корекції системи виховних заходів, виключивши з неї принизливі та образливі методи впливу, пропагувати виховання без насильства, формувати ціннісне, шанобливе та дбайливе ставлення до чужої дитини. Загалом, впровадження зазначених аспектів у систему супроводу прийомних сімей сприятиме зміцненню дитячо-батьківських відносин,

поглибленню довіри між вихователями та їхніми вихованцями, а також формуванню емоційного зв'язку між ними.

На наш погляд, із розвитком такого соціального інституту як прийомна сім'я, у дітей-сиріт з'явиться реальна можливість жити та виховуватися в сім'ї, набувати сімейного досвіду, на основі якого вони в майбутньому зможуть створити власну сім'ю, що є запорукою запобігання вторинному соціальному сирітству.

Список використаних джерел:

1. Артющікіна Л М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 2. С. 42–47.
2. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: науковометод. посіб. / Бевз Г. М., Кузьмінський В. О, Нескучаєва О. І. К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.
3. Бельо Л. Ю., Тарантаєва О. О. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни в Україні. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття (до 25річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) : у 2 т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 678– 681.
4. Благодійна недержавна організація «SOS дитяче містечко». URL: <https://sos-ukraine.org/> (дата звернення: 18.09.2023).
5. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості

його використання в Україні. Трудове право. Право соціального забезпечення. 2020. № 1. С. 59–64.

6. Веретенко Т. Г., Белоліпцева О. В. Реалізація професійних ролей соціального педагога в процесі соціально-педагогічної роботи з сім'ями. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. № 23 (282), Ч. І, 2013.
7. Волкова В. А. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах / В.А. Волкова, К.І. Глушкова. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2013. №. 2. С. 37-42.
8. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / авт. кол. В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук; заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2020. 122 с.
9. Діти, які залишилися без батьків під час воєнного стану, зможуть бути тимчасово влаштовані до сімейних форм виховання : Мінсоцполітики. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-diti-yaki-zalishilisyabezbatkiv-pid-chasvoyennogo-stanu-zmozhut-butitimchasovo-vlashtovanido-simejnihform-vihovannya> (дата звернення 25.08.2023).
10. Досвід надання допомоги дітям і сім'ям - жертвам військового конфлікту: практ. посіб. / І. О. Корнієнко, І. М. Лісовецька, Ю. А. Луценко, Д. Д. Романовська. Київ: УНМЦ практ. психології і соціальної роботи, 2017. 152 с.

- 11.Емішянц О. Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету Серія «Психологічні науки». 2019. №1(4). С. 109-116.
- 12.Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Остання подія — **Редакція** від 25.05.2026, підстава - [4824-IX](#).
- 13.Захист прав дітей в Україні : «Родина для кожної дитини» : ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/family-for-every-child/> (дата звернення: 27.07.2023).
- 14.Захист та допомога мігрантам : Міжнародна організація з міграції в Україні. URL : <https://ukraine.iom.int/uk/zakhyst> (дата звернення: 20.06.2023).
- 15.Кількість усиновлених дітей і дітей, позбавлених батьківського піклування : Статистичний щорічник України / за ред. І. Є. Вернера. 2020. URL : https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf (дата звернення: 27.07.2023).
- 16.Ковальчук О. В, Червенко О. О. Соціальна робота з дітьми, котрі залишились без батьківського піклування : технологічний аспект. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Випуск 23. С. 164-170.
- 17.Козирєв М. П. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.

18. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт.кол; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.
19. Концепція реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей : схвалено Кабінетом Міністрів України № 1057 від 26.08.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
20. Корнещук В. В., Колодійчук Ю. В., Боделан М. В. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників : монографія / гол. ред. В. В. Корнещук. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2018. 296 с.
21. Кубицький С. О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. К. : ДААКККіМ, 2009. 298 с.
22. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і випр. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
23. Лютий В. П. Критерії оцінювання якості соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 75 (Т. 1). С. 115-121.
24. Науменко Г.І. Соціальна адаптація дітей-сиріт раннього віку. Педагогіка і психологія. 1999. № 3. С. 66–71.
25. Петрочко Ж. Інновації соціальної роботи щодо забезпечення права дитини на сім'ю : супровід сімей із чат-боту «Дитина не

- сама». Ввічливість. Humanitas. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. № 3. С. 74-81. URL : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10> (дата звернення: 22.06.2023).
- 26.Петрочко Ж. Організація і здійснення регіональними центрами соціальних служб навчальної діяльності. Ввічливість. Humanitas. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2022. № 3. С. 69-77. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.10> (дата звернення: 29.06.2023).
- 27.Пеша І. В. Модель соціальної роботи з сім'ями, які опинилися ускладнених життєвих обставинах // Вісник Чернігівського національного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 104.Т. 2. Чернігів: ЧНПУ, 2012. С. 50-54.
- 28.Пеша І. В. Обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи нарівні територіальної громади. Інвестиції: практика та досвід. 2020. №19-20. С. 155–160.
- 29.Пеша І. В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 11(2). С. 193-199.
- 30.Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
- 31.Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації : Постанова Кабінет Міністрів України

від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>
(дата звернення: 15.09.2023).

32. Резніченко І. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 59, 2018.
33. Соляник М. Г. Форми та методи соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=znpkp_sp_2015_25_23
34. Шостак Т. В. Пономаренко Л. І. Аналіз сучасного стану соціально правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 100- 102.

Шляхи оптимізації роботи соціального педагога з дітьми-сиротами в закладах загальної середньої освіти (пропозиції та рекомендації)

Для найефективнішого навчання та виховання дітей-сиріт педагоги використовують різноманітні підходи. У педагогіці "підхід" об'єднує прийоми, методи та принципи, визначаючи загальну стратегію. На рівні світогляду застосовуються загальнонаукові (особистісно орієнтований, віковий, культурологічний, системний тощо) та приватно-наукові підходи. Сучасний педагогічний підхід до соціалізації акцентує на інноваційних особистісно орієнтованих технологіях, які гармонійно поєднують зміст освіти, розвиток особистості та діяльність. Оцінювання в такому навчанні зосереджується не лише на знаннях, уміннях та навичках, а й на розвитку розумових якостей як особистісних надбань.

Сучасна українська педагогічна наука та практика також активно підтримують і впроваджують ці особистісно орієнтовані та креативні технології навчання, розглядаючи їх як важливий інструмент для формування компетентної, самостійної та творчої особистості учня. Розвиток критичного мислення, ініціативності та здатності до співпраці є ключовими завданнями сучасної української освіти. Педагогіка активно сприяє соціальному формуванню особистості, використовуючи різноманітні підходи, методи та засоби для розв'язання соціальних проблем. До них належать особистісно орієнтований підхід, стимулювання мотивації, а також такі педагогічні інструменти, як переконання, заохочення, покарання, схвалення, привчання та використання різних видів діяльності (праця, народні традиції, мистецтво, гра, спорт).

Основною стратегією у пошуку нових педагогічних технологій є створення динамічного способу життя та відповідних соціальних середовищ, що розвиваються. Цей підхід визначає допомогу підліткам як

оптимізацію їхньої життєдіяльності шляхом формування сприятливих соціальних умов, у яких максимально розкриваються їхні творчі здібності та відбувається звільнення від стереотипів у сприйнятті інших і себе.

Якщо соціалізацію розуміти не як пасивне прийняття норм, а як активне їх освоєння, то соціальні проблеми підлітків часто виникають через їхню недостатню здатність пристосовуватися до змін у суспільстві та, що важливіше, через нерозвинену спроможність бути активними учасниками соціального життя.

Вважається, що головним показником сформованої особистості є її вміння свідомо сприяти розвитку соціальних відносин. Саме діяльність є ключем до переходу від роздумів і переживань до реалізації себе через конкретні дії. Підлітку необхідно навчитися:

- визначати життєві цінності та досягати відчутних результатів;
- розрізняти кінцеві цілі та проміжні засоби їх досягнення;
- усвідомлювати свої бажання та можливості, співвідносячи їх із соціальними вимогами;
- розуміти сутність соціальних відносин та поведінки;
- володіти різноманітними навичками спілкування в інтелектуальній, трудовій, дозвільній, міжстатевій та інших сферах.

Основна мета соціального навчання полягає у створенні сприятливих умов для самостійного особистісного самовизначення. Пропозиції та рекомендації основних механізмів побудови розвивального соціального середовища в соціальному навчанні:

1. Створення духовної культури підліткового соціуму для дітей-сиріт:
  - a) Формування спільного відчуття причетності до особливої підліткової субкультури, що поєднує романтику та високу соціальну активність.
  - b) Виховання почуття приналежності до престижної громадської організації регіону.
  - c) Залучення до значущих життєвих цілей та цінностей.

d) Створення можливостей для обговорення питань самовизначення та сенсу життя серед однолітків, що сприяє усвідомленню власного "Я" та потенціалу.

2. Функціональне залучення дітей-сиріт до спільної діяльності:

a) Педагогічний колектив виступає як "колектив творців", що діє відповідно до прийнятих організаційних норм, ритуалів та атрибутики установи.

b) Педагоги формують свій загін та беруть активну участь у загальних заходах (конкурси, змаганнях) нарівні з іншими загонами.

3. Залучення учасників до високоорганізованої спільноти:

a) Розвивальне соціальне середовище характеризується вищим рівнем організованості порівняно зі звичайним середовищем проживання.

b) Організаційні норми, структура та процеси відрізняються чіткістю та впорядкованістю.

c) Колективні дії відбуваються у швидкому та злагодженому темпі.

d) Спостерігається високий рівень залученості кожної особистості до спільної діяльності.

4. Демократичне впровадження організаційного порядку в установі:

a) Організаційні норми та структура представляються не як директиви, а як багаторічні традиції, у створенні яких брали участь і самі вихованці.

b) Підкреслюється важливість та можливість подальшої участі дітей-сиріт у розвитку цих традицій.

5. Загальна просторово-організаційна структура колективних дій:

a) Загальноколективні заходи (спортивні змагання, конкурси, творчість, танці) проводяться у такий спосіб, щоб кожен вихованець був у "зоні видимості".

b) Діти сприймають себе та одне одного через призму спільної активності, що сприяє розвитку справжньої соціальності.

6. Соціальне, духовне та предметне збагачення діяльності:

а) Змістовна у соціальному та духовному плані, різноманітна у предметному відношенні діяльність освітнього закладу є ключовим елементом розвивального соціального середовища, визначаючи його спрямованість та якість.

б) Особлива увага приділяється трудовій діяльності, включаючи допомогу у відновленні та догляді за історичними пам'ятками, участь в екологічних акціях, допомогу літнім людям та інвалідам, а також самообслуговування.

7. Інтенсифікація інтелектуальних, емоційних і поведінкових компонентів спільної діяльності. Колективні дії супроводжуються як вербальною активністю (скандування, вітання, пісні), так і сенсорною (ігри, танці). Заходи проводяться в інтенсивному темпі з обмеженим часом та ресурсами на підготовку. Публічна демонстрація результатів підвищує відповідальність та емоційну залученість учасників. Більшість подій організовуються у форматі змагань. Емоційна насиченість, потреба в активізації інтелектуальних і творчих зусиль, значні енергетичні витрати сприяють максимальному залученню кожного вихованця до спільної діяльності, запобігають виникненню непродуктивних підліткових зібрань та створюють відчуття насиченого й корисного життя.

Саме такі педагогічні підходи забезпечують високий рівень мотивації до успіху, розкриття творчого потенціалу особистості, актуалізацію її позитивних рис та створюють простір для позитивного самоствердження.